

MIRKO PETI

Zavod za jezik IFF, Zagreb

UDK: 801.56:808.62/.61

Izvorni znanstveni članak

Primljeno: 3/1985

POGLEDI JUGOSLAVENSKIH LINGVISTA NA SINTAKSU VREMENA

U vremenskom su slijedu, od B. Kašića naovamo, pregledno prikazani najvažniji problemi proučavanja glagolskoga vremenskog sustava kako su ih u svojim istraživanjima postavljali i pokušavali riješiti najznačajniji lingvisti na hrvatskoj i srpskoj strani.

Proučavanje značenja i upotrebe glagolskih vremenskih oblika jedno je od složenijih područja sintaktičkih istraživanja u svakom jeziku. U slavenskim pak jezicima, kojima pripada i hrvatski ili srpski, pa i hrvatski književni jezik, kao jedan od njegovih standardnih oblika, pri proučavanju se gramatičkog sustava vremenskih odnosa mora posebno voditi računa još i o morfološki izraženim vidskim vrijednostima glagola, što, svakako, poziciju istraživača glagolskih sustava u tim jezicima čini još složenijom. Dodamo li k tomu i činjenicu da se u hrvatskom ili srpskom, uz bugarski, makedonski i lužičkosrpske jezike, do danas u upotrebi sačuvao najrazgranatiji sustav glagolskih vremenskih oblika, s aoristom i imperfektom kao specifičnim formama za izricanje prošlosti u tim jezicima, slika će nam se sistema glagolskih vremena već i po vanjskim svojim obilježjima ukazati u punoj svojoj složenosti.

Ne iznenađuje stoga okolnost da se već od prvih početaka proučavanja hrvatskoga ili srpskog jezika i pokušaja njegova gramatičkog opisa posebna pozornost poklanjala i vremenskim glagolskim oblicima, utvrđivanju njihova značenja i upotrebe, jednako u književnim tekstovima kao i u narodnim govorima. Od tih prvih početaka pa do danas o problematici je glagolskog vremena napisana golema znanstvena literatura, kako domaća tako i strana, objavljeno je mnoštvo članaka i studija, posebnih monografija i knjiga posvećenih ili općim teoretskim pitanjima ili pak kakvu specifičnom problemu značenja i upotrebe pojedinoga glagolskog oblika. Mnoga su pitanja razjašnjena i riješena, mnoga su još ostala sporna, pa se o njima i dalje raspravlja, a neka su u najnovije vrijeme tek otvorena i načeta. Mi ćemo se ovdje u letimičnom pregledu upoznati s najvažnijim problemima proučavanja glagolskoga vremenskog sustava kako su ih u svojim istraživanjima postavljali i pokušavali riješiti najznačajniji lingvisti na hrvatskoj i na srpskoj strani.

Na samom početku nastojanja oko znanstvenog opisa glagolskih vremena usamljen stoji autor prve hrvatske gramatike iz 1604. godine, Bartol Kašić.¹ Već je u toj gramatici uspostavljen puni sustav glagolskih vremena hrvatskoga jezika, s uobičajenom klasičnom trodiobom na prezent, preterit i futur, pri čemu se preterit raščlanjuje na četiri posebna glagolska oblika za izricanje prošlosti: imperfekt, aorist, perfekt i pluskvamperfekt. Pri opisu značenja i upotrebe svakoga pojedinoga glagolskog vremena, koja je u osnovi relativno dobro odredio, što mu priznaju i kasniji istraživači te problematike, Kašić ne samo da pokazuje vrlo istančan jezični osjećaj nego, čini se, i visok stupanj znanstvene samostalnosti, jer za opis sustava glagolskih vremena kako ga je u svojoj gramatici zacrtao nema nikakva predložka u gramatikama za koje se zna da se njima služio kao uzorima pri izradi svoje, ni u Alvarezovoj ni u Aldovoj ni u Donatovoj. Važno je u vezi s Kašićem reći još i to da on u svojoj gramatici osim futura I. poznaje i paradigmu za futur II, danas uobičajenu i standardiziranu u književnom jeziku: *budem bio*, ali pored te paradigme za futur II. uvodi još jednu, karakterističnu za hrvatski jezični prostor od sjevera do juga, i živu sve do danas u narodnim govorima i u hrvatskoj starijoj književnosti, paradigmu naime *budem biti*, pa među tim paradigmama, *budem bio* i *budem biti*, uspostavlja i razliku u značenju, koja je, kao što se u najnovijim istraživanjima pokazuje, i te kako relevantna za funkcioniranje punog sustava vremenskih oznaka, ali je taj oblik futura II, *budem biti*, koji služi za izricanje istovremenosti, u jeku novoštokavske standardizacije što su je krajem 19. stoljeća provodili hrvatski vukovci, koji su književni jezik kodificirali uglavnom na korpusu nehrvatskih tekstova, istisnut iz književnojezične norme, pa se danas tretira kao nestandardni oblik. Valja primijetiti još i to da je najveći nedostatak Kašićeva opisa glagolskih kategorija u tome što nije uočio kategoriju glagolskog vida ili aspekta, toliko karakterističnu za slavenske jezike, pa onda, dakako, i za hrvatski jezik, čiju je gramatičku strukturu opisivao.

Nakon Kašićevih prvih i još nedovoljno razrađenih pokušaja opisa glagolskoga vremenskog sustava, s ozbiljnijim se i opsežnijim proučavanjem značenja i upotrebe vremena u hrvatskom ili srpskom jeziku susrećemo tek koncem 19. i početkom 20. stoljeća. Na hrvatskoj su strani temelje tom proučavanju udarili Pero Budmani, rodom Dubrovčanin, svojom gramatikom *Grammatica della lingua serbo-croata*, objavljenom na talijanskom jeziku, u Beču, 1867, donekle Adolfo Veber Tkalčević, predstavnik Zagrebačke filološke škole, svojom *Skladnjom ilirskog jezika* objavljenom u Beču 1859. i *Slovnícom hrvatskom* 1871. te raspravom *O vremenih u hrvatsko-srpskom jeziku*, zatim, posebice, August Musić i Tomo Maretić, prvi brojnim raspravama o modalnoj upotrebi glagolskih oblika, posebno pak opširnijom studijom *Prilozi nauci o upotrebi vremena u srpsko-hrvatskom jeziku*, a drugi svojom *Gramatikom i stilistikom hrvatskoga ili srpskoga jezika* (prvo izdanje 1899, drugo, donekle izmijenjeno, 1931). Na srpskoj

¹ O Kašićevoj gramatici v. iscrpan prikaz R. Katičića *Gramatika Bartola Kašića* u Radu JAZU, knj. 388, Zagreb, 1981, 5-129.

strani to su bili Stojan Novaković, svojom *Srpskom gramatikom* iz 1879, zatim Ljubomir Stojanović, raspravom *O značenju i upotrebi glagolskih oblika u rečenicama*, objavljenom u Južnoslovenskom filologu 1921. god. i, posebno, Aleksandar Belić, u brojnim raspravama pretežito teoretske i polemičke naravi i u knjizi *O jezičkoj prirodi i jezičkom razvitku*.

Budmani je svoju gramatiku pisao kao udžbenik za potrebe dalmatinskih gimnazija, pa je, ograničen namjenom i prostorom, tek u osnovnim naznakama uspio izložiti svoje poglede na sintaksu vremena i odrediti značenja pojedinih glagolskih oblika. Međutim, iako kratka, obrada je tog dijela sintakse vrlo uspješna. Sjedoči o tome i Daničićev prikaz tog odjeljka Budmanijeve gramatike u Radu JAZU br. 2: "Osobitu pohvalu zaslužuje što je kazano o sintaksi glagola i njegovijeh oblika (str. 216-241): tu su, kao što se od sebe razumije, samo glavne stvari, ali je svaka pogogjena sa svijem njemu, tako da mislim da bismo imali pravo željeti da nam taj dio sintakse onako potanko kako već imamo izrađen jedan, ili još i bolje, izradi g. B., koji je u tom tako dobro upućen a u kojega su sile još mlagjahne koje se ne mogu zastrašiti ni tegobom toga posla ni dugim vremenom za nj potrebnijem." Sličnu je pohvalu tom dijelu Budmanijeve gramatike mnogo kasnije, 1951, u monografiji o aoristu i imperfektu, u kritičkom pregledu literature, izrekao i Aleksandar Stojićević, naglašavajući činjenicu da je ta gramatika uz Miklošića uzimana kao uzor za određivanje značenja glagolskih vremena u slavenkim jezicima. Što se pak imperfekta i aorista tiče, Budmani je i tim oblicima značenja odredio vrlo precizno, ali, kako veli Stojićević, samo u relativnoj upotrebi, dok indikativnu upotrebu tih oblika da uopće ne poznaje. Uzme li se međutim u obzir da, s jedne strane, u hrvatskom književnom jeziku, kojega je vremenski sustav Budmani opisivao, imperfekt i aorist među preteritalnim vremenima imaju nešto drukčiji položaj od onoga u narodnim govorima i u književnoj upotrebi na istočnim i jugoistočnim stranama hrvatskoga ili srpskoga jezika, i, s druge, da Stojićević pod indikativnom upotrebom aorista i imperfekta podrazumijeva upotrebu tih oblika samo za skorašnju prošlost, postaje sasvim razumljivo neslaganje Stojićevićevo s Budmanijem u određivanju značenja i upotrebe tih oblika. U hrvatskom književnom jeziku ti su oblici i značenjem i upotrebom znatno reducirani. Valja reći još i to da Budmaniju pripada zasluga što je prvi među istraživačima sintakse glagolskih oblika upozorio na specifično značenje perfekta, značenje po kojemu se taj glagolski oblik razlikuje od ostalih glagolskih oblika za izricanje prošlosti. To je značenje sadašnjeg stanja nakon izvršene prošle radnje. U pojmovno i terminološki modificiranom obliku takvo će shvaćanje specifičnog značenja perfekta u opisu tog oblika biti prihvaćeno od svih kasnijih hrvatskih gramatičara sve do danas, dok će se u srpskoj gramatičkoj tradiciji takvo značenje perfekta zabacivati ili kao nepostojeće ili pak kao rubno i sekundarno, što se opet može razumjeti uzme li se u obzir različit položaj perfekta među preteritalnim vremenima, na jednoj strani ondje gdje su aorist i imperfekt još u relativno živoj upotrebi, i na drugoj ondje gdje, kao u hrvatskom književnom jeziku, prelaze sve više u stilističku rezervu, pa imperfekt nužno preuzima i njihove funkcije.

Svoja je shvaćanja o sintaksi vremena Veber u sintetičku obliku pokušao izlo-

žiti u već spomenutoj raspravi *O vremenih u hrvatsko-srpskom jeziku*, objavljenoj u Radu JAZU 1868, dakle samo godinu dana nakon Budmanija, pokušavajući u njoj "razmrsiti zapletenu porabu naših vremenah." U tome je Veber uspio samo djelomice. Kritici je tu raspravu podvrgao A. Musić u uvodnom dijelu svoje studije o upotrebi vremena, primijetivši da je Veber "svoj posao izvršio površno, bez nužne filologične sprema i potanjega ispitivanja narodnoga govora" te da zbog toga "otuda nauci nije pritekla nikakva korist." I doista, Veberova se rasprava, i stilom, koji je ponešto polemičan, i nekoherentnim načinom izlaganja građe, doimlje prilično fragmentarno i neusustavljeno. Ipak nam se čini da ju je Musić možda malo preoštro sudio, jer ima u njoj i oštroumnih zapažanja, a neke su pojave tu, štaviše, uočene po prvi put. Tako npr. među glagolskim paradigmama Veber navodi i ovu: *bit ću kupio, bit ću kupovao*, koja se kasnije kod svih istraživača iz gramatičkog opisa potpuno gubi, a registrira je u svojoj gramatici još samo Maretić, nazivljući je preterito-futuroom i navodeći za nju primjer iz Daničićeva prijevoda Staroga zavjeta, da bi je tek u naše dane ponovo "otkrio" R. Katičić i uveo je u sustav gramatičkih oznaka vremena kao specifičan oblik za izricanje gotove budućnosti. U Veberovoj se raspravi po prvi puta načine i jedno vrlo aktualno pitanje, o kojemu raspre nisu prestale još ni danas, pitanje naime značenja aorista od imperfektivnih glagola i njihov odnos prema imperfektu. Veber je razliku u značenju između aorista imperfektivnih glagola i imperfekta dosta dobro utvrdio i pokazao je na primjerima. Valja to istaći zbog toga što su neki kasniji istraživači, kao npr. Maretić i Stojčićević, smatrali da između aorista imperfektivnog glagola i imperfekta u značenju nema nikakve razlike, da je npr. značenje oblika *pletah* jednako značenju oblika *pletijah*. Takvo je mišljenje u znanosti opovrgnuto, i to upravo argumentacijom kojom se uglavnom služi već i Veber. Korisno je zbog toga o tome navesti njegovo mišljenje: "Ako rekнем: August *carevaše* mudro, onda imam pred očima sve ono vrēme njegova vladanja. Velim li pako: August *careva* 30 godinah, onda kažem samo, da je minulo carevanje. Zato ima naš trajni glagolj dva nesastavljena prošla vremena: imperfektivni na *ah, aše* itd. i aoristički na *h, smo, ste, še*, ter ovdě ispravljам mněnje nekih naših slovničarah, da trajni glagolj neima forme prošloga historičkoga (tu misli, dakako, na aorist - op. M. P.). Toliko je ipak istina, da je 2. i 3. osoba jednobroja kod nekih glagoljah u pisanju posve jednaka praesensu, ter se noviji jezik što više ugiblje toj formi, zaměnjjuć ju imperfektom; n. p. Město da rekne, kako su još često pisali pěsnici dubrovačke dobe: August *vladā* 30 godinah, reći će: August *vladaše* 30 godinah. Ali posve će se dobro i danas kazati: Etrusci *učiše* Rimljane graditi. Ovaj je priměr u značenju sličan, ali ne isti s ovim: Etrusci *učahu* Rimljane graditi; jer ovo znači da su sve vrēme svoga živovanja učili, a ono samo, da su jih u obće učili." Tako je Veber ne samo uočio nego i relativno točno opisao razliku između aorista, čija je radnja u prošlosti ograničena, i imperfekta, kojim se izriče neograničenost radnje u prošlosti, i to baš na primjeru imperfektivnoga glagola, gdje je tu razliku najteže uočiti i opisati. Valja spomenuti još i to da i Veber specifično značenje perfekta, perfekta sadanjeg, kako ga on nazivlje, tumači jednako kao i Budmani, definirajuć ga kao glagolski oblik kojim se "navodi čin koji se počeo u prošlosti, ali se budi sam budi njegovi posljedci do-

diraju sadašnjosti.“ Gotovo će istim riječima to značenje perfekta u svojoj gramatici opisati nešto kasnije i Maretić. Veber je dotakao i pitanje međusobnog odnosa u značenju aorista i historijskog prezenta perfektivnih glagola i njihove moguće zamjenjivosti. Smatra da suvremeni pisci neopravdano zanemaruju aorist, zamjenjujući ga historijskim prezentom i ondje gdje mu nije mjesto. Aoristom valja izricati prošlu svršenu radnju ograničena trajanja, a historijski prezent upotrijebiti ”kada se skupi više manjih ali važnih činah, koje hoće tko da živahnije opiše, kano da mu se pred očima događaju.“ Kao što vidimo, pri opisu upotrebe glagolskih vremena Veber se dodiruje i stilističkih pitanja. U sklopu proučavanja sintakse glagolskih oblika takva se pitanja u punom svom opsegu na dnevni red postavljaju tek danas.

Prvi iscrpan, najiscrpniji dotada, filološki utemeljen i relativno dobro usustavljen opis značenja i upotrebe glagolskih vremenskih oblika dao je T. Maretić u svojoj gramatici u odjeljku *Sintaksa glagolskih oblika*. Za razliku od dotadašnjih istraživača, s oskudnim brojem primjera za postavljena pravila, Maretić svoj opis zasniva na opsežnom korpusu potvrđenih tekstova, uglavnom narodnih umotvorina, zatim Karadžićevih i Daničićevih spisa i na djelima još nekolicine pisaca. Njegovu opisu značenja i upotrebe glagolskih vremenskih oblika to u velikoj mjeri daje vjerodostojnost i određuje normativan karakter. Maretić se, osim toga, u izlaganju vremenskih kategorija nije zadržao samo na utvrđivanju njihovih osnovnih značenja, kao što su to manje-više činili dotadašnji istraživači, nego je za svaki vremenski oblik pokušao odrediti i sintaktički relevantne značenjske nijanse, prema upotrebi kakvu je nalazio u tekstovima. Možda je u tom razvrstavanju mnoštva različitih značenja za pojedine oblike Maretić katkada, zaveden tekstovima, otišao i predaleko, kao što je to npr. slučaj s raznovršnošću prezentskih značenja, od kojih bi se više njih moglo svesti na jednu i istu značenjsku kategoriju.

Premda Maretić teoretski još ne razlikuje tzv. indikativnu, pravu, odnosno apsolutnu upotrebu glagolskih vremena od relativne, pa taj razlikovni kriterij u opisu glagolskih oblika ne može ni primjenjivati, ipak mu je već posve jasno da glagolske oblike temporalno valja određivati prema vremenu kad se govori, s jedne strane, i s druge prema vremenu o kojemu se govori. Vrijeme kad se govori prava je sadašnjost i može se izreći jedino prezentom imperfektivnih glagola, a vrijeme o kojemu se govori Maretiću je relativna prošlost i u sklopu se upotrebe historijskog prezenta, za prošlost, daka-ko, kao posebno njegovo značenje izriče tim oblikom od trajnih i rjeđe od trenutnih glagola. (Usput samo da kažemo da za vidsku opreku nije dobro upotrebljavati termine trajni i trenutni glagoli, nego je za to bolje rabiti termine svršeni i nesvršeni ili perfektivni i imperfektivni, jer se i među svršenima npr. mogu razlikovati trajni i trenutni glagoli - nepunktualni i punktualni, pa pojmove svršeni i trenutni, odnosno nesvršeni i trajni ne valja izjednačavati). Tu je Maretić s relativnom prošlošću kao jednim od posebnih značenja historijskog prezenta očito upao u pojmovnu kontradikciju. Termin relativna prošlost, kad bi za prezent i bio ispravan, nije naime potrebno uvoditi kao specijalno značenje historijskog prezenta ni od perfektivnih ni od imperfektivnih glagola, jer je historijski prezent ionako uvijek u relativnoj upotrebi, izriče naime rela-

tivnu sadašnjost koja se odnosi na zbiljsku prošlost. Još veću zbrku u temporalno određivanje glagolskih oblika unosi Maretićev termin nepravda sadašnjost. Tim terminom on označuje vrijeme u kojemu se "što događa svagda kad god se prilika desi". Taj termin može međutim biti prihvaćen samo onda ako je riječ o prezentu u sveltremenskoj i gnomskoj upotrebi, a nikako ne može biti za gnomsku upotrebu aorista, imperfekta, perfekta i futura I, kako to Maretić naznačuje, jer tu nije riječ o bilo kakvoj nepravoj sadašnjosti nego baš o relativnoj prošlosti ili, za futur, o relativnoj budućnosti. Osim prezenta za pravu i nepravu sadašnjost i historijskog prezenta za prošlost Maretić razlikuje i prezent za budućnost i navodi za njega različite nijanse značenja prema upotrebi u rečenicama.

Kao razlikovni kriterij za izricanje prošlih događaja Maretić uvodi četiri kategorije: pripovijedanje, pripočavanje, javljanje i spominjanje. Taj je Maretićev kriterij za razlikovanje upotrebe i značenja preteritalnih vremena u znanstvenoj kritici ocijenjen kao neupotrebljiv. Kao neprihvatljivo, odbačeno je i Maretićevo izjednačivanje aorista imperfektivnih glagola i imperfekta, gdje mu npr. *pletoh* znači isto što i *pletijah*. Zanimljivo je konstatirati da Maretić u sustavu složenih vremena za prošlost razlikuje četiri takva vremena: prvo složeno vrijeme ili prvi perfekt (*pisao sam*), drugo složeno vrijeme ili drugi perfekt (*budem pisao*), treće složeno prošlo vrijeme ili pluskvamperfekt (*bijah* ili *bio sam pisao*), i četvrto složeno prošlo vrijeme ili preteritofutur (*bit ću pisao*). Terminološki tako određen sustav složenih vremena za prošlost u skladu je s Maretićevim shvaćanjem značenja i upotrebe tih glagolskih oblika. Prvo što u tom sustavu upada u oči jest naziv drugi perfekt za glagolski oblik koji se u gramatičkoj literaturi najčešće naziva futur drugi (*budem pisao*). (Usput samo da kažemo da za taj i po značenju i po upotrebi neobično zanimljiv i izuzetno složen glagolski oblik u znanstvenoj literaturi postoji mnoštvo naziva, ovisno o koncepciji tumačenja njegova značenja, tako se npr. pored naziva futur II. i drugi perfekt susrećemo još i s ovim: futur egzaktni, prebduće vrijeme, zavisno buduće vrijeme, zavisni futur, zavisni perfekt, relativni perfekt, svršeni ili budući perfekt, dvočlana glagolska sintagma, kompozicija *budem* + particip. Već sama terminološka neujednačenost pokazuje koliko muke taj oblik zadaje istraživačima. O njemu je napisano mnoštvo studija i jedna opsežna monografija, ali se do definitivnih rješenja u vezi s njim još nije došlo. Neki ga čak isključuju iz sustava glagolskih oblika za vrijeme i uvrštavaju ga među glagolske načine. No u zadnje vrijeme čini se da se sve više za njega ustaljuje naziv futur II. kao najprihvatljiviji). Drugim perfektom Maretić taj oblik naziva zbog toga što smatra da ima vremensku vrijednost prvoga perfekta, samo s tom razlikom što se obavezno upotrebljava u zavisnim rečenicama, gdje označuje relativnu radnju koja se dogodila prije kakve druge, najčešće buduće radnje. To je značenje futura II, uz ostala njegova značenja, prihvaćeno kao temeljno od svih kasnijih istraživača koji su se tim oblikom bavili. Maretić je dakle u određivanju značenja tog oblika bio, čini se, sretne ruke. Što se pak tiče perfekta prvog, i Maretić u određivanju temeljnog značenja tog oblika ostaje u okvirima dotadašnje hrvatske gramatičke tradicije. Nakon što utvrdi mogućnost zamjene historijskog prezenta, aorista i imperfekta perfektom u propovijedanju proš-

lih događaja, ustvrdivši "da nema prošlog događaja koji se ne bi mogao izreći I. perfektom", Maretić postavlja pravilo za slučaj kad se perfekt I. ne može zamijeniti nijednim od navedenih oblika za prošlost. "To je onda, veli Maretić, kad se izriče događaj koji se doduše dogodio u prošlosti, ali mu posljedici ili plodovi traju još u vrijeme kada se govori. Takve događaje možemo zvati *prošlosadašnjima*. Primjer: legao sam = ležim." U srpskoj lingvistici takva je Maretićeva koncepcija perfekta, kao i ranije slične: Budmanijeva i Veberova, iz gore već navedenih razloga smatrana neprihvatljivom. Zanimljivo je još spomenuti i to da Maretić dobro određuje značenje pluskvamperfektu, dovodeći ga u izravnu vezu s perfektom i utvrđujući mogućnost zamjene pluskvamperfekta perfektom. Pored značenja pluskvamperfekta, da se njime izriče prošla radnja koja se dogodila *prije* kakve druge prošle radnje, Maretić tu prvi put, na osnovi primjera iz Karadžićeva jezika, navodi za pluskvamperfekt i mogućnost da se njime izriče i prošla radnja koja se dogodila *poslije* kakve druge prošle radnje. Takvo je tumačenje vremenskog odnosa dviju prošlih radnja u pluskvamperfektu i kasnije uglavnom prihvaćeno, ali ima i shvaćanja po kojima je takva interpretacija potpuno pogrešna jer ne uzima u obzir širi vremenski kontekst. Po takvim shvaćanjima pluskvamperfektom se uvijek može izricati samo prijevremena prošla radnja.

Sve u svemu, može se reći da je u odnosu na prethodnike u opisu glagolskoga vremenskog sustava hrvatskoga ili srpskoga jezika Maretić znatno unapredovao. Nadmašio ih je filološkom utemeljenošću, iscrpnošću opisa i obiljem primjera kojima je taj opis potkrepljivao. To što nije posjedovao dovoljno razrađenu teoretsku aparaturu za razlikovanje apsolutne od relativne upotrebe glagolskih oblika, slobodno se može odbiti na vrijeme u kojemu je njegova gramatika nastala. U drugom izdanju, iz 1931, u kojemu je Maretić ponešto i mijenjao, ali ne bitno, premda su se tada već pojavila nova gledanja na sintaksu vremena, moglo bi se možda govoriti o Maretićevu plaćanju danka tradicionalizmu.

Zanimljivu je, neuobičajenu i originalnu koncepciju izlaganja o glagolskim vremenima izabrao srpski lingvist Lj. Stojanović u već spomenutoj studiji *O značenju i upotrebi glagolskih oblika u rečenicama*. U uvodnom dijelu studije on ukratko obrazlaže tu svoju koncepciju, dajući usput i nekoliko relevantnih metodoloških napomena. Stojanović ne polazi od glagolskih oblika da bi utvrdio njihova vremenska značenja, odnosno koje se vrijeme kojim oblikom izriče, nego, upravo obratno, polazi od kategorije vremena, i to astronomskog vremena, s poznatom nam trodiobom na sadašnjost, prošlost i budućnost te promatra kako se i koji vremenski oblici raspoređuju u svakoj od tih vremenskih oznaka, tako da ćemo npr. prezent kao glagolski oblik naći i u odjeljku za sadašnjost i u odjeljku za prošlost i u odjeljku za budućnost. Takva koncepcija izlaganja proizlazi iz Stojanovićeva shvaćanja naravi glagolskih oblika. On smatra da se glagolskim oblicima ne pokazuje koliko traje sadašnjost, prošlost ili budućnost nego se konstatira samo fakt vršenja glagolske radnje u jednom od ta tri vremena. Glagolskim se oblicima jednako tako ne pokazuje ni svršenost odnosno nesvršenost radnje u vremenu, nego to proizlazi iz same glagolske osnove. Pa ni sama se udaljenost prošlosti od sadašnjosti ne pokazuje glagolskim oblicima nego se to pokazuje na dru-

gi način, najčešće adverbijalnim riječima. Samo usput valja reći da su se o tome da li se udaljenost prošlosti od sadašnjosti može izreći samim glagolskim oblikom ili ne, npr. aoristom i imperfektom, kasnije u nauci razvila oprečna mišljenja. Dok se jedni uglavnom slažu sa Stojanovićevim shvaćanjem, drugi ga smatraju neodrživim. Valja još istaći kao novinu prema prethodnim istraživačima da Stojanović izrijezom razlikuje pravu sadašnjost, prošlost i budućnost od relativne, tj. takve koja se određuje prema nekoj drugoj radnji. Taj se kriterij međutim pri utvrđivanju značenja pojedinih oblika ne provodi uvijek dosljedno.

Utvrđujući značenje glagolskim oblicima Stojanović više polazi od svoga jezičnog osjećaja a manje od upotrebe kakvu nalazi u pisaca. Zbog toga se on uglavnom zadržava samo na osnovnim značenjima ne ulazeći ni izdaleka u detalje i nijanse, kako je to prije njega činio Maretić. Značenja je glagolskim oblicima Stojanović utvrdio uglavnom dobro. Ono što Maretić naziva prezentom za nepravu sadašnjost, a mi danas svevremenskim prezentom, Stojanović će nazvati prezentom kojim se utvrđuje samo fakt vršenja neke radnje. U određivanju značenja imperfekta Stojanović je prilično neodređen, a njegova konstatacija da se imperfektom ističe trajanje radnje u prošlosti podvrgnuta je u kasnijim proučavanjima imperfekta oštroj kritici te je konačno odbačena kao nedovoljno specificirana i stoga neprihvatljiva, dok su oko Stojanovićeve mišljenja da se imperfekt "naročito upotrebljava kad se za vrijeme trajanja te radnje dogodi ili se događa i kakva druga radnja" gledanja podijeljena. Dok jedni smatraju, kao npr. Stevanović, da je naporednost s kakvom drugom radnjom jedno od imperfektovih osnovnih svojstava, dotle drugi, kao npr. Vuković i Sladojević, smatraju da ta naporednost za imperfekt nipošto nije obavezna te da se stoga ideja o naporednosti mora odbaciti pri definiranju specifičnog imperfektova značenja. Odbačeno je kao neprihvatljivo i Stojanovićevo tumačenje značenja aorista, posebno aorista imperfektivnih glagola i njegova odnosa prema imperfektu. Od preteritalnih vremena Stojanović je dobro odredio značenje perfekta i pluskvamperfekta. Svojim se shvaćanjem značenja tih dvaju glagolskih oblika Stojanović, kao jedan od rijetkih među srpskim lingvistima, približava koncepciji kakva je već uvriježena u hrvatskoj gramatičkoj tradiciji. I on, kao i Maretić, utvrđuje slučaj upotrebe perfekta kada se on ne može zamijeniti nijednim od preteritalnih oblika za prošlost, ni aoristom ni imperfektom. Već smo spomenuli da Stojanović razlikuje pravu upotrebu glagolskog vremena od relativne. Tako npr. u relativnoj upotrebi za izricanje prošlosti navodi futur I, a za izricanje budućnosti u relativnoj upotrebi prezent, aorist i perfekt. Futur II. naziva Stojanović relativnim perfektom i objašnjava ga gotovo isto kao i Maretić.

Nauku o sintaksi glagolskih vremena svojim je brojnim studijama s tog područja znatno unaprijedio August Musić. On je znanstveno raspravljanje o značenju i upotrebi glagolskih oblika u hrvatskom ili srpskom jeziku podigao na takvu misaonu razinu kakva se prije njega nije mogla ni zamisliti. Kao istraživač Musić se odlikovao temeljitom filološkom naobrazbom, sposobnošću uočavanja i postavljanja problema, oštroomnošću zapažanja u analitičkom postupku obrade građe i logičnošću u donošenju sintetičkih zaključaka. Sustav vremenskih odnosa u cjelini nitko prije njega nije

zahvatio tako duboko i temeljito kao on. Već sami naslovi Musićevih rasprava govore o širini njegova znanstvenog interesa u području sintakse glagolskih oblika: Gnomički aorist u grčkom i hrvatskom jeziku, Kondicional u hrvatskom jeziku, Rečenice s konjunkcijama *ako, neka, li* u hrv. jeziku, Relativne rečenice u hrv. jeziku, Rečenice s participom preterita aktivnim II u hrvatskom jeziku, Rečenice s konjunkcijom *da* u hrvatskom jeziku, Pitanja u hrvatskom ili srpskom jeziku, Značenje perfektivnog prezenta u negativnim pitanjima u hrvatskom ili srpskom jeziku, Aorist imperfektivnog glagola u srpsko-hrvatskom jeziku. Predaleko bi nas odvelo kad bismo potanko iznosili sve rezultate do kojih je Musić u navedenim raspravama došao. Reći ćemo samo toliko da su mu glavna područja proučavanja, uz ostalo, upotreba glagolskih oblika u rečenici i značenjski odnosi među preteritalnim vremenima. Sintezu svojih pogleda o problematici vremena izložio je Musić u opsežnoj studiji *Prilozi nauci o upotrebi vremena u srpsko-hrvatskom jeziku*, objavljenoj 1926/27. god. Pozivajući se djelomice i na rezultate iz svojih ranijih radova, u toj studiji Musić postavlja kao primarno sebi u zadatak da odredi razliku u upotrebi vremena za prošlost: historijskog prezenta, aorista, imperfekta, perfekta i pluskvamperfekta, posebno u narodnim pjesmama, u Vukovu i Daničićevu prijevodu Sv. pisma i u narodnim pripovijetkama, smatrajući da među tim trima vrstama tekstova postoje za upotrebu vremena relevantne stilske razlike. Prije no što će pristupiti razmatranju upotrebe svakoga od nabrojanih preteritalnih vremena, Musić u uvodnom dijelu iznosi jednu važnu metodološku napomenu: da valja razlikovati upotrebu vremena u pripovijedanju i u razgovoru (on svodi, kako vidimo, četiri Maretičeve kategorije na dvije), jer da je vrijeme u svakom od njih, tj. u pripovijedanju i razgovoru, prema kojemu se radnja glagolska temporalno određuje - drugačije. U pripovijedanju to je vrijeme u koje govori pjevač, odnosno pripovjedač, a u razgovoru je to vrijeme u koje govori lice. U kritici Musićeve studije, posebno ovoga njezina uvodnoga dijela, u kojemu se izlaže metodološko polazište istraživačevo. Belić je s pravom ustvrdio da bi, po formulaciji kakva je dana, i vrijeme u koje govori pjevač i vrijeme u koje govori lice zapravo bilo isto vrijeme, te bi po tome izgledalo da Musić uopće ne razlikuje apsolutnu, odnosno (po Beliću) indikativnu upotrebu vremena od relativne. Doista, formulacija dviju Musićevih kategorija nije baš najspretnija, i u tumačenju dopušta mogućnost da ih se izjednači. To međutim ne znači da Musić ne razlikuje apsolutnu upotrebu od relativne, onu koja se određuje prema vremenu govorenja od one koja se određuje prema kakvu drugom vremenu. Musić tu razliku u upotrebi vremena višekratno u tekstu formulira tako što veli da se, s jedne strane, glagolska radnja temporalno određuje prema vremenu u kojemu se govori, a, s druge, određuje se prema vremenu u koje se radnja glagolska vrši. To je ono što danas nazivamo vrijeme govorenja i vrijeme zbivanja, odnosno diskurza, pa govorimo o apsolutnoj i relativnoj upotrebi vremena. Musiću je to bilo jasno i tim se razlikovnim kriterijem dosljedno služio pri temporalnom određivanju glagolske radnje. Zbog toga je u opis temporalnog sustava preteritalnih vremena i uveo razlikovanje između dvije sadašnjosti: jedne pomišljene (fingirane, fiktivne), u kojoj se, kako veli, prizori razvijaju i radnje vrše, i druge, prave (zbiljske, realne), u kojoj pjevač govori. Musićeva pomišljena sadašnjost nije ništa drugo nego relativna sadašnjost

koja se odnosi na prošlost, i nije bio u pravu Belić kada je u vezi s tim Musićevim terminom tvrdio da je nepotreban jer da se njegovim uvođenjem vremenski odnos suviše komplicira.

Musić je dakle vrlo precizno razlikovao apsolutnu upotrebu vremena od relativne. Sve glagolske radnje koje se temporalno određuju s gledišta pomišljene sadašnjosti, tj. s gledišta vremena u kojemu se radnja vrši, vremenski su određene relativno, a sve glagolske radnje koje se temporalno određuju s gledišta prave sadašnjosti, tj. s gledišta vremena u kojemu lice govori, vremenski su određene apsolutno. U prvom slučaju imamo Belićev relativ a u drugom indikativ.

Musić je značenja i upotrebu preteritalnih vremena u cjelini, kao zatvoren vremenski sustav, odredio bolje nego itko prije njega. Posebno se zadržao na utvrđivanju razlika u značenju i upotrebi aorista, imperfekta i perfekta. Perfekt se od aorista i imperfekta razlikuje po tome što aorist i imperfekt znače radnju koja se vrši u određeno vrijeme te se i misli na to vrijeme (to je ono što će kasnije istraživači označiti kao doživljenost glagolske radnje izrečene aoristom i imperfektom), a radnji izrečenoj perfektom vrijeme nije određeno te se na njega i ne misli. Perfekt, osim toga, ima i posebno svoje značenje: njime se izriče sadašnje stanje nakon izvršene radnje. Pluskvamperfekt pak nije ništa drugo nego oblik perfekta stavljen u preterit i njime se izričekom pokazuje da stanje izrečeno perfektom pada u prošlost. Valja dodati još i to da je posebna vrijednost Musićeve studije i u tome što opširno analizira upotrebu preteritalnih vremena u pojedinim vrstama glavnih i zavisnih rečenica, utvrđujući ograničenja u distribuciji glagolskih oblika po rečeničnim tipovima.

Musićeva je studija unijela živost u raspravljanje o problematici glagolskih vremena. Neposredno nakon objavljivanja, na nju je žustro i u polemičkom tonu reagirao srpski lingvist Aleksandar Belić, u članku *O upotrebi vremena u srpskohrvatskom jeziku*. Belić se i načelno i u pojedinostima u mnogo čemu ne slaže s Musićem, ali mu ipak ne može odreći oštroumnost u uočavanju mnogih složenih pojava i nastojanje da ih znanstveno pravilno riješi. Belić je tada u temeljnim naznakama već bio formulirao svoje poznato učenje o sintaktičkom indikativu i sintaktičkom relativu, pa se i prigovori upućeni Musiću odnose uglavnom na neslaganje s njim oko utvrđivanja te osnovne pozicije za temporalno određivanje glagolskih oblika u njihovoj upotrebi. Što se tiče značenja pojedinih glagolskih oblika, Belić se npr. ne slaže s Musićem da prezent imperfektivnog i perfektivnog glagola u pripovijedanju, tj. u relativnoj upotrebi, kao historijski prezent, ima uopće vremensko značenje, da izriče naime relativnu sadašnjost koja se odnosi na prošlost, nego smatra da prezent u takvoj upotrebi ima samo značenje svoga glagolskog vida, a da vremensko značenje dobiva od vremena glagola uz koji se upotrebljava ili od vremenske situacije. Takvo shvaćanje prezenta, samo usput da napomenemo, od mlađih će istraživača u novije vrijeme preuzeti i Milka Ivić, a suprotstaviti će mu se Jovo Vuković.

Najveće je neslaganje Belićevo s Musićem oko značenja perfekta, ali nakon opširne diskusije o tome Belić ipak priznaje da je "Musić tačno osjetio da pravi perfekt ima dve osobine: prvo, da ima izvesne veze sa sadašnjošću i, drugo, da particip znači radnju

u prošlosti koja se vremenski prema sadašnjosti bliže ne određuje.“ Zatim Belić daje svoju definiciju perfekta: ”Perfekt znači vezu u sadašnjosti vršene ili izvršene radnje u prošlosti.“ Osim što je stilski prilično nezgrapna, ta definicija se zapravo ne razlikuje od Musičeve, po kojoj perfekt znači sadašnje stanje iza izvršene radnje bilo perfektivne ili imperfektivne, pa ne vidim stvarnog razloga tolikom Belićevu neslaganju s Musićem oko značenja tog oblika. I uopće mi se čini da je Belić pronalazio neslaganja s Musićem i ondje gdje ih nema i gdje ih objektivno ne može biti. Tako npr. Belić veli da se ne slaže s Musićem oko tumačenja aorista. Usporedimo li međutim ono što navodi Belić s onim što već ima u Musića, uviđamo da Belić ne kazuje ništa novo nego zapravo samo ponavlja ono što je već Musić rekao. Tako Musić veli da se aoristom izriče radnja koja se netom izvršila u pomišljenoj sadašnjosti, dakle u zbiljskoj prošlosti, a Belić konstatira da ”aorist ima značenje vremena, i to određenog vremena, ograničenog na momenat neposredno pred momentom saopštavanja“, što je isto kao i u Musića, to više što i Musić tvrdi da aorist uvijek znači radnju koja se vrši u određeno vrijeme. Vidimo dakle da su neslaganja Belićeva s Musićem bila katkada samo formalne pa i formalističke naravi.

Treba nakraju reći da je nezaobilazna zasluga Belićeva u tome što je teoretski unaprijedio proučavanje vremenskih glagolskih oblika uvođenjem kategorije sintaktičkog indikativa i sintaktičkog relativna kao kriterija za pouzdanije razlučivanje upotrebe vremena. Taj je svoj teoretski model Belić kasnije dopunio uvođenjem još i kategorije modusa, kojim se pokušava objasniti specifična modalna upotreba glagolskih oblika. Belićeva je teorija o indikativu, relativu i modusu uglavnom prihvaćena od njegovih učenika i nastavljača, koji su je kasnije do određene mjere modificirali i unijeli u nju stanovite dopune. Tako npr. Vuković ima apsolutnoindikativnu, relativnoindikativnu, modalnu i kvalifikativnu upotrebu vremena, a Sladojević apsolutnovremensku, relativnovremensku, bezvremensku, vanvremensku i modalnu. Tek u detaljima modificiran klasični Belićev model najdosljednije slijedi Stevanović. Modifikacije su učinjene zbog toga da se kriteriji utvrđivanja upotrebe glagolskih oblika što više približe lingvističkoj praksi, da se učine što upotrebljivijima. Jer se nerijetko događa da, polazeći od Belićeve teorije, za iste rečenične primjere shvaćanja dvaju istraživača o upotrebi glagolskih oblika u njima bivaju dijametralno suprotna: jednima su u indikativnoj a drugima u relativnoj upotrebi. Oprečna mišljenja postoje čak i načelno u vezi s upotrebom pojedinih oblika. Tako npr. jedni (Belić, Stojićević i Sladojević) drže da imperfekt dolazi i u indikativnoj i u relativnoj upotrebi, a drugi (Miletić, Stevanović, Vuković) da dolazi samo u relativnoj upotrebi.

U naglašenoj orijentaciji hrvatskih i srpskih lingvista na proučavanje preteritalnih vremena pojavila se 1951. monografska studija Aleksandra Stojićevića *Značenje aorista i imperfekta u srpskohrvatskom jeziku*. Kao novost prema Belićevoj teoriji, tu se za određivnje glagolskih oblika umjesto kategorije modusa uvodi kategorija figurativnosti, pa se govori o figurativnoj upotrebi glagolskih oblika. U kritici Stojićevićeve studije ta je kategorija odbačena kao lingvistički neutemeljena. Inače Stojićević u toj studiji kritički revidira neka već zastarjela i po inerciji prenošena shvaćanja u vezi s određivanjem

značenja imperfekta i aorista i ističe potrebu razlučivanja doživljenih od nedoživljenih radnji koje se aoristom i imperfektom izriču, izjednačujući pritom, neopravdano, dakako, što je kritika odmah primijetila, izricanje doživljene radnje s indikativnom upotrebom glagolskog oblika, a nedoživljene s relativnom. Stojićević je temeljitije naćeo i pitanje određivanja udaljenosti prošle radnje - izrećene aoristom i imperfektom - od sadašnjosti, zaključujući da se ta udaljenost ili bliskost ne može određiti iz samih glagolskih oblika nego po nekim drugim jezićnim znacima, kao što su npr. adverbijalne rijeći ili sintagme, te da stoga za određivanje znaćenja glagolskim oblicima to nije lingvistićki relevantno. Valja istaći još i to da je Stojićević proširio korpus tekstova za proućavanje aorista i imperfekta, uključujući u razmatranje i tekstove starijih hrvatskih pisaca, osobito M. Držića i M. Marulića (u tekstovima ovoga posljednjeg naišao je i na imperfekt od perfektivnih glagola, inaće vrlo rijedak, i prvi ga konstatirao).

Od novijih i najnovijih istraživaća sintakse glagolskih oblika vrijedno je i potrebno još spomenuti M. Stevanovića, J. Vukovića, P. i M. Ivić, P. Sladojevića, I. Grickat, M. Kravara, K. Milošević, R. Katićića.

Stevanović uglavnom razrađuje i neznatno modificira osnovne Belićeve postavke. On je u tome najdosljedniji i rekli bismo najortodoksniji, te zbog toga i ne unosi znatne novine u proućavanje glagolskoga vremenskoga sustava. Jovan Vuković, premda Belićev ućenik i sljedbenik, u shvaćanjima se nekih problema odmiće od Belićevih pogleda. Tako npr. korigira Belićevo, pa i općenito tumaćenje imperfekta, istićući kao temeljno njegovo znaćenje da izriće prošlu neogranićenu radnju u procesu u koju se govorno lice uživljava te je po tome u znaćenju vrlo blizak historijskom prezentu, pa ga i tretira kao vrstu relativnog prezenta.

Svoje je brojne radove o problematici glagolskog vremena Vuković skupio u knjigu pod naslovom *Sintaksa glagola*. Osim rasprava posvećenih pretežno preteritalnim vremenima, posebno imperfektu i aoristu, koje proućava jednako u dijalektima i u književnom jeziku, polemizirajući usput s ostalim proućavaocima tih glagolskih oblika, najviše sa Stevanovićem, i korigirajući neka svoja ranija shvaćanja, Vuković u toj knjizi objavljuje i ambiciozno zamišljenu sintetsku studiju o glagolskom vremenskom sustavu hrvatskosrpskoga jezika pod naslovom *Sistem srpskohrvatskih vremenskih glagolskih oblika u vremenskim i funkcionalnim međudnosima (korelacijama)* u kojoj strukturalistićkom metodologijom pokušava svakom vremenskom obliku određiti osnovne vrijednosti i sagledati funkcioniranje sistema u cjelini. Za svaki oblik utvrđuje njegove relevantne vremenske, funkcionalne i stilske opozicije prema drugim oblicima. Na taj se naćin dobiva "osobna karta" svakoga vremenskoga oblika iz koje se vidi koje i kakve sve odnose taj oblik ima s ostalima u sistemu.

Donekle je slićnu sintetićku studiju već ranije objavila M. Ivić pod naslovom *Sistem lićnih glagolskih oblika za obeležavanje vremena u srpskohrvatskom jeziku*. I M. Ivić polazi od toga da sve konkretne pojave treba promatrati u njihovoj međusobnoj povezanosti, tj. određiti ih kao specifićne jedinice jednog jedinstvenog sistema. I ona se služi strukturalistićkom metodologijom. U razmatranje uzima sedam glagolskih formi, tri sintetićne: prezent, aorist i imperfekt, i četiri perifrastićne: perfekt₁, perfekt₂

i futur₁, futur₂. Polazi od pretpostavke o dinamičnosti (D) radnje izrečene glagolskim oblikom, od njezine temporalne određenosti prema govornom trenutku (T+) i (T-), od mogućnosti da se radnja shvati odnosno ne shvati kao proces u toku (A+ i A-) i od vezanosti odnosno nevezanosti radnje za kakvu drugu radnju (V+ i V-), te kombinirajući te elemente dobiva ovakvu sliku sistema:

prezent	-	D (+)	A (±)	T ϕ
aorist	-	D (+)	T (+)	A (-)
imperf.	-	D (+)	T (+)	A (+)
perfekt ₁	-	D (-)	T (+)	V (-) A (±)
perfekt ₂	-	D (-)	T (+)	V (+) A (±)
futur ₁	-	D (-)	T (-)	V (-) A (±)
futur ₂	-	D (-)	T (-)	V (+) A (±)

I izvodi zaključak: da se sintetičnim oblicima izriče dinamičnost radnje, a perifrastičnim moment vremenskog odmjeravanja. Samo aorist i imperfekt imaju i T(+) i D(+). Svi ostali su određeni ili samo kao D kategorije (prezent) ili samo kao T kategorije (ostali). Zbog takve podvojenosti sustava, u koji se aorist i imperfekt svojom dvostrukom obilježenošću ne uklapaju, dolazi do njihova reduciranja te se uklanjaju iz upotrebe kao oblici netipični za sistem.

Moramo međutim primijetiti da ovaj model ima jedan krupan nedostatak. Iz njega je naime relativna upotreba glagolskih oblika za vrijeme potpuno isključena, a upravo je takva upotreba bogata i razgranata. Ta manjkavost modela očita je u formuli za prezent. Ako se naime pod T momentom podrazumijeva odmjeravanje radnje prema momentu govora, kako tvrdi M. Ivić, onda *perfektivni prezent* ne može imati oznaku T ϕ jer se radnja izrečena njime događa *prije* trenutka govora, morao bi dakle imati oznaku T+, i određuje se prema *vremenu diskurza*, odnosno *zbivanja* a ne prema *trenutku govora*. Uopće je osnovni nedostatak modeliranja M. Ivić u tome što sve glagolske oblike vremenski određuje samo odmjeravanjem prema momentu govora a ne i prema vremenu diskurza, kad su glagolski oblici u svojoj relativnoj vremenskoj upotrebi. Da je o tome vodila računa, ne bi joj se dogodilo to da za *perfektivni prezent* tvrdi da mu se vrijeme poklapa s trenutkom govora, što bi značilo da se taj oblik upotrebljava *apsolutno*, a to nikako ne stoji jer je prezent perfektivnog glagola uvijek u relativnoj upotrebi i uvijek se njime izriče relativna a ne prava sadašnjost. Dakle u formuli D(+) A(±) T ϕ u kontradikciji je oznaka (-) uz simbol A i oznaka (ϕ) uz simbol T, jer poklapanje vremena radnje glagolskog oblika s trenutkom govora, pa ako je riječ o njegovoj neutralizaciji, nikako nije u skladu s tvrdnjom da tu može biti riječ o radnji koja se ne shvaća kao proces u toku. Ono što je kao nedostatak modeliranja rečeno za perfektivni prezent, jednako vrijedi i za perfekt₂, odnosno pluskvamperfekt, i za futur₂. Ni perfekt₂ ni futur₂ kao vremena u tipično relativnoj upotrebi ne mogu biti vremenski određena prema trenutku govora nego samo prema vremenu zbivanja odnosno diskurza. To se tu doduše pokušalo spasiti uvođenjem elementa V, ali model time biva neujednačen i nekoherentan.

Pitanjem sustava preteritalnih vremena pozabavio se P. Ivić u studiji *Sistem značenja osnovnih preteritalnih vremena u govoru Galipoljskih Srba*, s ciljem da utvrdi osnovne relevantne semantičke količine koje određuju granice upotrebe imperfekta, aorista i perfekta. Definicije do kojih je došao pokazuju da se nakon brojnih rasprava i polemika - htjeli to ili ne htjeli priznati - ipak ponovo vraćamo Musiću. Evo kako je Ivić odredio značenja aorista, imperfekta i perfekta: Aorist znači izvršenje radnje u doživljenoj prošlosti u vreme na koje se misli; Imperfekt znači nesvršeno trajanje radnje u doživljenoj prošlosti u vreme na koje se misli. Zamijenimo li Ivićev atribut *doživljena prošlost* s Musićevim *određena prošlost*, dobivamo potpuno istu definiciju. Jedino je razlika u definiranju značenja perfekta i dalje ostala. Ivić perfekt definira ovako: Perfektom se konstatuje realizacija u prošlosti radnje koja ili nije doživljena ili se uzima kao fakat, bez obzira na vreme ostvarenja. Aorist i imperfekt bi bile po tome *intenzivne* kategorije a perfekt *ekstenzivna*. Kao što vidimo, Musićeva definicija perfekta, po kojoj on izriče sadašnje stanje nakon izvršene radnje, nije uzeta u obzir.

Pa ipak ta definicija zbog toga nije ostala neaktualizirana. U hrvatskoj ju je lingvistički aktualizirao R. Katičić u članku *Kategorija gotovosti u vremenskom značenju glagolskih oblika*. Polazeći od Musićeve odredbe da se perfektom izriče sadašnja gotovost prošle radnje, dakle *gotova sadašnjost*, Katičić tu oznaku gotovosti proširuje i na druge neke glagolske oblike, tako da se među njima dobiva čitav sustav opreka po gotovosti. Pluskvamperfekt je npr. karakterističan oblik gotove prošlosti, a forma *bit ću zaslužio* karakterističan oblik gotove budućnosti, dok je futur II. karakterističan oblik gotove sadašnjosti upotrijebljene relativno u zavisnim rečenicama. Kad se opreka po gotovosti neutralizira, ostaje samo vremenski određena glagolska radnja koja se pojedinim glagolskim oblikom izriče, a neutralizirati tu opreku može ili onaj koji govori ili onaj koji prima poruku, ovisno o tome uključuje li u komunikaciji puni sustav vremenskih oznaka, pa onda, dakako, uz njih i semantičku oznaku po gotovosti, ili ne.

I nakraju, umjesto kakva pretencioznog zaključka, mogli bismo reći da se složena problematika sintakse glagolskog vremena u nas danas nipošto još ne može smatrati iscrpljenom i rad na njoj ni izdaleka još posve okončanim, ni u analitičkom smislu uočavanja svih relevantnih pojava na tom području, ni u smislu sinteze dosadašnjih rezultata i eventualnog usklađivanja gledišta oko pojmovno-terminoloških razlika. Znanstvenoj je spoznaji kompleks pitanja sintakse glagolskog vremena istraživački višestruko još otvoren.

IZBOR IZ BIBLIOGRAFIJE

1. Bartholomaeus Cassius, *Institutiones linguae Illyricae*, nunc iterum edidit R. Olesch, Köln-Wien, Böhlau Verlag, 1977, XIV 192 str.
2. Pero Budmani, *Grammatica della lingua serbo-croata (illyrica)*, Beč, 1867.
3. Adolfo Veber Tkalčević, *O vremenih u hrvatsko-srpskom jeziku*, Rad JAZU br. 2, 1868, 49-67.
4. St. Novaković, *Srpska gramatika*, 1879.
5. Tomo Maretić, *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb, 1899, II. izdanje 1931.
6. August Musić, *Gnomički aorist u grčkom i hrvatskom jeziku*, Rad JAZU 112, 1892, 1-40.
Kondicional u hrvatskom jeziku, Rad JAZU 127, 1896, 141-209.
Rečenice s konjunkcijama ako, neka, li u hrvatskom jeziku, Rad JAZU 134, 1898, 1-79.
Relativne rečenice u hrvatskom jeziku, Rad JAZU 138, 1899, 59-130.
Rečenice s participom preterita aktivnim II u hrvatskom jeziku, Rad JAZU 140, 1899, 59-130.
Rečenice s konjunkcijom da u hrvatskom jeziku, Rad JAZU 142, 1900, 1-125.
Pitanja u hrv. ili srp. jeziku, Rad JAZU 172 i 184, 1908. i 1910, 101-219 i 96-235.
Značenje perfektivnog prezenta u negativnim pitanjima u hrvatskom ili srpskom jeziku, Južnoslovenski filolog 1, 1913.
Aorist imperfektivnog glagola u srpsko-hrvatskom jeziku, Južnoslovenski filolog 5, 1925/26, 27-41.
Značenje i upotreba participâ u srpskohrvatskom jeziku, Rad JAZU 250, 1935, 127-159.
Prilozi nauci o upotrebi vremena u srpsko-hrvatskom jeziku, Glas Srpske kraljevske akademije CXXI, 1926, 111-176, CXXIII, 1927, 67-119, CXXVI, 1927, 1-59.
7. D. Bogdanović, *Poraba vremenâ za prošlost u istoričkim radnjama Vuka St. Karadžića*, Nastavni vjesnik 7, 1899, 314-346.
Poraba participâ i glagolskih adverbâ za prošlost u istoričkim radnjama Vuka St. Karadžića, Nastavni vjesnik 8, 1900, 247-256.
8. Mirko Divković, *Nešto o aoristu u hrvatskosrpskom jeziku*, Nastavni vjesnik XXII, 1914, 117-123.
Imperfekt u hrvatsko-srpskoj knjizi, Nastavni vjesnik XXI, 1912, 177-186.
9. Ljubomir Stojanović *Rečenične konstrukcije bez verbum-a finitum-a*, Južnoslovenski filolog 3, 1922/23, 7-10.
O značenju i upotrebi glagolskih oblika u rečenici, Južnoslovenski filolog 2, 1921, 187-210.
Značenje glagolskih participa, Južnoslovenski filolog 8, 1928/29, 1-13.
10. Aleksandar Belić, *O sintaksičkom indikativu i "relativu"*, Symbolae Grammaticae in honorem Ioannis Rozwadowski II, 1927, 47-56.

- Aorist imperfektivnih glagola*, Južnoslovenski filolog 5, 1925/26, 171-182.
O upotrebi vremena u srpskohrvatskom jeziku, Južnoslovenski filolog 6, 1926/27, 102-132.
Prilozi učenju o upotrebi vremena u srpskohrvatskom jeziku, Južnoslovenski filolog 17, 1938, 179-189.
11. Aleksandar Stojićević, *Značenje aorista i imperfekta u srpskohrvatskom jeziku*, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Razred za filološke in literarne vede, Dela 3, Ljubljana 1951, 1-171.
12. Petar Guberina, *Problem "slaganja vremena"*, Rad JAZU 282, 1951, 33-74.
13. Mihajlo Stevanović, *Pitanje značenja glagolskih vremena u relativnoj upotrebi njihovoj*, Južnoslovenski filolog 17, 1938/39, 150-176.
Jedan prilog objašnjenju značenja imperfektivnog aorista, Naš jezik 8, 1939/40, 101-105.
Značenje imperfekta prema upotrebi u jeziku P. P. Njegoša, Južnoslovenski filolog 20, 1953/54, 39-80.
Način određivanja značenja glagolskih vremena, Južnoslovenski filolog 22, 1957/58, 19-48.
Oko značenja aorista, Naš jezik, n. s. VIII, sv. 5-6, 1957, 128-144.
Oko značenja imperfekta, Zbornik Filozofskog fakulteta u Beogradu, knj. IV, 1959, 117-143.
Značenja aorista imperfektivnih glagola, Južnoslovenski filolog 1-2, 1966/67, 165-184.
Funkcije i značenja glagolskih vremena, Posebna izdanja SAN 422, 1967, 1-174.
14. Jovo Vuković, *Sintaksa glagola - Studije*, Zavod za izdavanje udžbenika SR BiH, Sarajevo, 1967, 1-417. U toj knjizi skupljene su ove, ranije objavljene, studije:
Značenje i upotreba glagolskih oblika u srpskohrvatskom jeziku, Pitanja savremenog književnog jezika 4, knj. II, sv. 2, 1952, 225-236.
Modalni oblici s imperfektom i perfektom glagola biti + infinitiv glavnog glagola, Južnoslovenski filolog 20, 1953/54, 263-272.
Posebni perifrastični modalni glagolski oblici u srpskohrvatskom jeziku, Radovi Naučnog društva NR BiH, knj. II, Odjeljenje istorisko-filoloških nauka, knj. 2, 1954, 5-48.
Sintaksička i stilska vrednost imperfekta u savremenom srpskohrvatskom jeziku, Radovi Naučnog društva NR BiH, knj. 3, Odjeljenje istorisko-filoloških nauka, knj. 2, 1955, 145-246.
Futur II-gi i ekvivalentni glagolski oblici po upotrebi u srpskohrvatskom jeziku (s osvrtom na istoriski razvitak oblika i značenja), Pitanja književnosti i jezika IV-V, sv. 13, 1957/58, 5-28.
Povodom najnovijih radova i interpretacija posvećenih imperfektu i aoristu, Radovi Naučnog društva BiH XVIII, Odjeljenje istorisko-filoloških nauka 6, 1961, 19-50.
Sistem srpskohrvatskih vremenskih glagolskih oblika u vremenskim i funkcionalnim odnosima (korelacijama), Radovi Naučnog društva BiH XX, Odjeljenje istorisko-filoloških nauka, knj. 7, 1963, 105-148..

15. Sreten Živković, *Upotreba perfekta u vremenskim rečenicama*, Jezik I, Zagreb, 1952, 18-20.
Glavna funkcija perfekta, Ivšićev zbornik, Zagreb 1963, 415-420.
16. Irena Grickat, *O perfektu bez pomoćnog glagola u srpskohrvatskom jeziku i srodnim sintaksičkim pojavama*, Posebna izdanja SAN CCXXIII, 1953, 1-234.
O nekim osobinama futura II (futura egzaktnog), Naš jezik, n. s. VIII, sv. 3-4, 1956, 89-105.
17. Đuro Grubor, *Aspektna značenja I*, Rad JAZU 293, 1953, 5-235.
Aspektna značenja II, Rad JAZU 295, 81-284.
18. Pavle Ivić, *Sistem značenja osnovnih preteritabnih vremena u govoru Galipoljskih Srba*, Južnoslovenski filolog XX, 1953/54, 229-262.
O vidu glagolskog oblika budem, Naš jezik, n. s. VI, sv. 7-10, 1955, 237-245.
19. Milka Ivić, *Sistem ličnih glagolskih oblika za obeležavanje vremena u srpskohrvatskom jeziku*, Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, knj. III, 1958, 139-153.
20. Petar Sladojević, *O imperfektu u srpskohrvatskom jeziku*, Južnoslovenski filolog 20, 1953/54, 213-228.
O značenju aorista u srpskohrvatskom jeziku, Južnoslovenski filolog 21, 1955/56, 131-136.
Prilog diskusiji o upotrebi i značenju imperfekta u srpskohrvatskom jeziku, Radovi Naučnog društva BiH XVIII, Odjeljenje istorisko-filoloških nauka 6, 1961, 51-57.
Nekoliko riječi o značenju i upotrebi aorista u pogodbenim rečenicama u jeziku Vuka Karadžića, Južnoslovenski filolog XXVI, 1963/64, 459-462.
O osnovnim vremenskim kategorijama upotrebe glagolskih oblika u srpskohrvatskom jeziku, Naučna knjiga, Beograd, 1966, VIII, 116.
21. Miroslav Kravar, *O "razlici" između infinitiva i veze da + prezent*, Jezik II, br. 3, 1953/54, 70-74, Jezik II, br. 2, 1953/54, 43-47, Jezik II, br. 5, 1953/54, 154-156.
Futur II u našem glagolskom sistemu, Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, sv. 1, 1960, 30-50.
O perifrastičnom futuru budem + infinitiv u hrvatsko-srpskom jeziku, Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru 17, 1977/78, 17-25.
Verbal Aspect and Relative Time, Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru 17, 1977/78, 149-162.
22. Ksenija Milošević, *Futur II i sinonimski oblici u savremenom srpskohrvatskom književnom jeziku*, Djela Akademije nauka i umjetnosti BiH, knj. 39, Sarajevo, 1970, 194.
23. Zlata Bogdan, *Aorist u romanima Mirka Božića*, Znanstvena biblioteka Hrvatskoga filološkog društva, knj. 3, Zagreb 1977, 1-148.
24. Radoslav Katičić, *Kategorija gotovosti u vremenskom značenju glagolskih oblika*, Jezik, god. 29, br. 1, 3-13.

Zusammenfassung

Im Zeitabschnitt von B. Kašić bis heute wurden die wichtigsten Probleme der Untersuchungen des Verbalsystems übersichtlich dargestellt, wie sie die bedeutendsten Linguisten auf der kroatischen und serbischen Seite gestellt und zu lösen versucht haben.